

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Znanje kao univerzalna vrijednost - etički i moralni aspekti

Hafizovic, Resid; urednik

2024-10-29

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/797>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

RUDIMENTI *EPISTEME*-LOGIE, *PHYSIOLOGIE* I *PSYCHE*-LOGIE U FRAGMENTIMA *EXERCITATUS*-A IZ KROTONA

Željko Kaluđerović*

Sažetak: Alkmeon iz Krotona je verovatno prvi među helenskim misliocima ispravno zabeležio da je mozak, a ne srce, centralni, tj. najvitalniji organ i mesto odakle dolaze sva opažanja. U doksografskim izveštajima takođe se navodi da se, po njemu, načelo koje vodi nalazi u mozgu, odnosno glavi, da je mozak tumač shvatanja, a da je najviša i glavna moć duše smeštena u sedištu mozga. Alkmeon je tvrdio i da je duša besmrtna zbog svoje sličnosti sa onim besmrtnim i božanskim (mesecom, suncem, zvezdama i celim nebom), i da joj je besmrtnost svojstvena zbog njenog neprekidnog kružnog (samo)kretanja. U skladu sa otvoreno dualističkim interpretiranjem njegovih izvornih principa, "Pitagorin učenik" je, zatim, mislio da se ono što se tiče ljudi uglavnom dešava u parovima. Ovaj dualizam najbolje se manifestovao u njegovoj uticajnoj teoriji zdravlja. "Medicinski pisac" je, naime, smatrao da zdravlje drži na okupu jednakost moći: vlažnog i suvog, hladnog i toplog, gorkog i slatkog i drugih opreka i da prevlast jedne od njih izaziva bolest. Iako je imao izvesnih rezervi u vezi s dosegom i sadržajem ljudskog znanja, filozof iz Krotona je jasnom diferencijom između ljudi i životinja anticipirao stanovište koje je postalo karakteristično za kasnije autore, da se sposobnosti razumevanja i umovanja mogu pripisati samo ljudima i da čovek ima spoznajni, ontološki i aksiološki primat u odnosu na tzv. ne-ljudska živa bića. Na njegovom tragu će, konačno, i Aristotel zaključiti da je priroda hijerarhizovana po stepenu prisustva, tj. odsustva *logosa*, utemeljujući tako paradigmatično stanovište zapadne tradicije i njen nesumnjivi antropocentrizam.

Ključne reči: Alkmeon, mozak, centar, duša, besmrtnost, dualizam, teorija zdravlja, anticipacija, epistemologija, antropocentrizam

Alkmeon iz Krotona, u tzv. "Velikoj Grčkoj" (Μεγάλη Ἑλλάς), smatrao je da opažanje (αἴσθησις) nastaje kao rezultat uzajamnog dejstva nesličnih (μὴ ... ὁμοίωι) stvari.¹ Istovremeno, on je prvi ustanovio različitost spram životinja (μὲν πρῶτον ἀφορίζει τὴν πρὸς τὰ ζῷα διαφοράν) (DK24A5). Krotonjanin je, naime, tvrdio da se čovek razlikuje od ostalih "životinja" jer on jedini

* Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Odsek za filozofiju, dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija, zeljko.kaludjerovic@ff.uns.ac.rs

¹ Teofrast kaže da Heraklit i Anaksagora takođe dovode opažanje kao takvo u vezu sa oprečnošću (ἐναντίωι). Nasuprot njima stoje Parmenid, Empedokle i Platon, koji opažanje povezuju sa sličnošću (ὁμοίωι) (DK31A86.1.).

ima sposobnost razumevanja (*xunienai*), dok ostale “životinje” opažaju (*ai-sthanaesthai*)m ali ne razumevaju. Teofrast to, u spisu *O opažanju* (Περὶ αἰσθήσεων) (25), prenosi sledećim rečima:

Jer čovek se, kaže, od drugih [živih] [bića] razlikuje po tome što on jedini shvata, dok ostala [živa] [bića], da- kako, opažaju, ali ne shvataju. ²	ἄνθρωπον γὰρ φησι τῶν ἄλλων διαφέρειν ὅτι μόνον ξυνήσι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν, οὐ ξυνήσι δέ.
--	--

Grčko ξυνήσι, odnosno (συν)ξυνήμι, iz ovog zapisa doslovno posmatrano je “sastavljati”.³ Verovatno je Alkmeon imao u vidu značenje ovog termina koje govori o “sastavljanju” opažanja, sintezi vlastitih oseta, koje je jedino svojstveno čoveku. U tom smislu se ξυνήμι i prevodi kao “saznavati”, “poznavati”, “(ispravno) razumeti”, “razabrati”, “znati”, “biti siguran”, ili kako je autor ovog priloga preveo “shvatati” (alternativno “razumevati”).⁴

Osobenost Krotonjaninovog pristupa i izražena nezavisnost od stava temporalno i prostorno bliskih mu filozofa manifestuje se i tezom da se ne može staviti znak jednakosti između mišljenja (φρόνησις) i opažanja (αἴσθησις). Naslednik Aristotela u Likeju u nastavku maločas citiranog pasusa dodaje (Περὶ αἰσθήσεων) (25):

[Po] [Alkmeonu] je različito misliti i opažati, a ne, kao kod Empedokla, isto. ⁵	ὥς ἕτερον ὂν τὸ φρονεῖν καὶ αἰσθάνε- σθαι, καὶ οὐ, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς, ταὐτόν.
---	--

Filozof iz Akraganta doista jeste smatrao da je misao telesna i da je pod uplivom telesnih promena, te da su mišljenje i opažanje samo zasebni slučajevi univerzalnog načela da slično deluje na slično. Empedokle beleži i da su sva bića razborita, da imaju razum ili svest, a razlog zašto je tako je volja *Tyche*

² Prev. Ž. Kaluđerović. Θεοφραστος, *Περὶ ὁσμῶν – Περὶ ἰχθύων – Μετὰ τὰ φυσικά – Φυσικαὶ δόξαι – Περὶ αἰσθήσεων* (ΑΠΑΝΤΑ 9), Εκδοσεις Κεκτοσ, Οδυσσεας Χατζοπουλος – Σια Ο. Ε., Αθήνα 1998, σελ. 222, 25. U Dils-Krancovoj numeraciji ovo mesto je obeleženo kao fragment B1a. Uporediti: H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, 190, B1a; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich – Hildesheim 1985, 215, B1a. Isto i u **DK24A5**.

³ Osim toga, (συν)ξυνήμι može da bude i “zajedno slati”, “čuti”, “opaziti”, “paziti”, “slutiti”; “sjediniti se”, “združiti se”, “složiti se”, “pogoditi se”. Konsultovati: H. G. Liddell, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996, 1718.

⁴ Alan smatra da Alkmeon (i Diogen iz Apolonije) pravi razliku između pukog opažanja i koordinacije podataka različitih čula, pitajući se gde se u telu ova aktivnost obavlja. Videti: D. J. Allan, *The Philosophy of Aristotle*, Oxford University Press, Oxford 1979, 45-46.

⁵ Prev. Ž. Kaluđerović. Θεοφραστος, *Περὶ ὁσμῶν*, σελ. 222, 25. Konsultovati: H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, 187, A5; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, 211, A5.

(DK31B103). U prologu njegovog 110. fragmenta (DK31B110) čak stoji da svi delovi vatre, bilo oni vidljivi ili nevidljivi, mogu imati svest (φρόνησιν) i sposobnost mišljenja (γνώμην), umesto deo mišljenja (νώματος). Ovaj epski pesnik (ἐποποιός) (DK31A2) i čudotvorac (μάντιν) (DK31A1) sa Sicilije je, na koncu, u (Pseudo) Aristotelovom spisu *O biljkama* (Περὶ φυτῶν) (815b16-17) predstavljen kao jedan od glasnogovornika teze da i biljke imaju um (νοῦν) i sposobnost shvatanja (γνώσιν), da se kreću iz neke žudnje (ἐπιθυμία) i da mogu da tuguju (λυπεῖσθαι) i da se raduju (ἡδεσθαι).⁶

Premda je nepraviljenje diferencije između mišljenja i opažanja reprezentovalo ne samo Empedoklovu već gotovo opšteprihvaćenu recepciju među “starima”,⁷ Aristotel je, i zbog kriterijuma razlikovanja čoveka od drugih živih bića, bio bliži Alkmeonovim uvidima.⁸ To je vidljivo, bez direktnog referiranja na stavove Krotonjanina, i iz njegove izjave da u mišljenju samo neznatan broj “životinja” (ζῷων) može da participira (ὀλίγοις), dok u opažanju sve “životinje” imaju udela (πᾶσι μέτεστι).⁹

Stručnjak u pitanjima prirode (*in physicis exercitatus*) (DK24A10), kako Halkidije kvalifikuje Alkmeona u svojim komentarima Platonovog *Timaja* (Τίμαιος), osim isticanja distinkcije između intelekta i čula, uz primat prvog kao komponente koja razgraničava ljude od drugih živih bića, bio je poznat i kao autor koji je relativizovao helensku dominantnu uverenost u mogućnost sticanja znanja. Krotonjanin je bio bliži onoj kasnijoj struji filozofa koja je, kantovski rečeno, pre svega ispitivala kakve su mogućnosti da čovek nešto

⁶ Uporediti: Ž. Kaluđerović, Z. Kaluđerović Mijartović, O. Jašić, “Očišćenje” i blaženstvo *iatromantis*-a iz Akraganta, *Znakovi vremena* 25(92/9), 2022, 45-63.

⁷ Uključujući Parmenida, Anaksagoru, Demokrita, pa i jednog Homera, o čemu Stagiranin izveštava i u: *Met.* 1009a38-1010a15; *De An.* 404a 29-30, *De An.* 427a 17-22.

⁸ Moglo bi se dodati i Platonovim. Stagiraninov učitelj, u *Kratilu* (Platon, Κρατύλος (ἡ περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος), u: *Phaidon – Das Gastmahl – Kratylos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., dritter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1988, s. 446, 399c), etimologizujući reč “čovek”, kaže da je od svih životinja jedino čovek bio ispravno nazvan ἄνθρωπος, pošto ono što je video čovek to pomno i ispituje (ἀναθρῶν ἃ ὅπωπε). Na početku samog pasusa utemeljitelj Akademije piše “da sve ostale zveri, naime, [ono] viđeno ne proučavaju, ne promišljaju, niti propituju” (ὅτι τὰ μὲν ἄλλα θηρία ὧν ὁρᾷ οὐδὲν ἐπισκοπεῖ οὐδὲ ἀναλογίζεται οὐδὲ ἀναθερεῖ). Prev. Ž. Kaluđerović. Platon, *Kratil*, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩΝ, Beograd 2000, str. 37, 399c. Slično i u: *Symp.* 207a-c; *Rep.* 441a-b; *Nom.* 963c.

⁹ *De An.* 427b7-8. U skladu sa razlikom između mišljenja i opažanja iz parafraziranog dela *O duši* (Περὶ ψυχῆς), Stagiranin pri kraju 3. glave VII knjige *Nikomahove etike* (Ἠθικὰ Νικομάχεια) (1147b4-5) pravi diferenciju između ljudi i životinja. Ljudi posredstvom uma mogu da generalizuju, dok životinje nemaju opštih zamisli ili pretpostavki (καθόλου ὑπόληψιν), nego samo predstavu i pamćenje pojedinosti (καθ’ ἑκάστα φαντασίαν καὶ μνήμην). O ovoj temi, kao i o slojevitosti poimanja “mišljenja” (“razboritosti”) (φρόνησις-a) u Aristotelovom *corpusu*, videti: Ж. Калужеровић, А. Миљевић, Стагиранин, Ерешанин и не-људска жива бића, *АРХЕ* 16(31), 2019, 105-118.

pouzdanu (sa)zna i gde su granice ljudskog saznanja, pa tek onda, kada ispitaju te i takve mogućnosti, da na onome što eventualno utvrde grade izvesne teorije i doktrine.

Izvori za ovakvu konstataciju pronalaze se kod Diogena Laertija, prema kome se Peiritov sin, na početku svoje rasprave *O prirodi* (Περὶ φύσεως) (DK24A2), obraća pitagorejcima Brotinu, Leontu i Batilu¹⁰ na sledeći način (*Životi i mišljenja istaknutih filozofa* (Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων), VIII, 83):

“O onom nevidljivom, o onom smrtnom, pouzdanje, naime, bogovi imaju, a kako [i] [koliko] ljudi [mogu] da prosude” i tako dalje.¹¹	‘περὶ τῶν ἀφανέων, περὶ τῶν θνητῶν σαφήνειαν μὲν θεοὶ ἔχοντι, ὥς δ’ ἀνθρώποις τεκμαίρεσθαι” καὶ τὰ ἑξῆς·
---	---

Ovaj pasaż Gatri (W. K. C. Guthrie) uzima kao potvrdu stava da oni mislioci koji kontrastiraju neadekvatnost ljudskog spram božanskog spoznavanja ne koriste reči voṓs i voēiv u navedenoj relaciji.¹² Njegovo objašnjenje povezano je sa opštim grčkim uverenjem da ljudske spoznajne moći uključuju i sposobnost neposrednog zahvatanja istinske prirode predmeta ili situacija, koja se može uporediti sa neposrednim zahvatanjem površinskih kvaliteta putem čula, ali koja ide dublje od toga. *Nous*¹³ nikada nije u filozofiji Helena, piše ovaj škotski klasičar citirajući Adama (J. Adam), samo suvo, jasno i hladno svetlo koje ponekad po navici nazivamo umom.¹⁴

¹⁰ Sva trojica pominju se u Jamblihovom katalogu pitagorejaca u spisu *Pitagorin život* (Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου), (267) (DK58A1). Konsultovati: Jamblih, *Pitagorin život*, DERETA, Beograd 2012, 144-145.

¹¹ Prev. Ž. Kaluđerović. D. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1979, 290, VIII, 83; Δ. Λαέρτιος, Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων, ur. H. S. Long, Oxford 1964. Isto i u DK24B1. U “tečnijoj i slobodnijoj” formi ceo pasus opciono se da prevesti i ovako (prev. Ž. Kaluđerović): “O onom nevidljivom, o onom smrtnom, pouzdanu [znanje], naime, bogovi imaju, a ljudima je [o] [tome] [moguće] [samo] naslućivanje...” i tako dalje”.

¹² Kod Alkmeona je upotrebljena reč τεκμαίρεσθαι (“da prosude” (“[samo] naslućivanje”). Ona (ili τεκμαίρομαι) u sličnom tonu može biti i “odrediti”, “dokazivati”, “zaključivati”. Istovremeno, τεκμαίρομαι jeste i “označiti”, “javiti”, “oglasiti”, “svedočiti”, “opaziti”, “slutiti”.

¹³ Premda se imenica muškog roda voṓs, tj. voṓs, može prevesti i kao “pamet”, “svest”, “razum”, “promišljanje”, “razboritost”; “duša”, “čud”, “mišljenje”; “svrha”, “namera”, “odluka”, “smisao”, “značenje”, autor smatra da je najfrekventnije treba prenositi sa “um”. Inače, u grčkoj filozofiji, od Platona pa nadalje, postoji razlika između pojmova “umovanja” (νόησις) i “razumevanja” (διάνοια), kao razlika, najjednostavnije, intuitivnog i diskurzivnog akta.

¹⁴ W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, 19. Osim Alkmeona (DK24B1), Gatri u ovom kontekstu pominje još Heraklita (DK22B78, DK22B79, DK22B83) i Ksenofana (DK21B34).

Ponuđeni prevod, koji zasigurno nije puki prenos sa jednog na drugi jezik makar i zbog toga što su filozofski tekstovi suštinski višeznačni, iako pokazuje Alkmeonov oprez i smerno plediranje da je izvesnost znanja rezervisana samo za bogove,¹⁵ ipak ne može da se okarakterise kao skeptički, barem ne u pironovskom smislu. Pironizam, naime, počiva na kritičkom držanju filozofske svesti i racionalnom argumentovanju da čulna i misaona spoznaja ne vode nužno istini, te da čovek treba da se “uzdržava od suđenja” i konačne odluke (ἐποχή) da bi postigao neuznemirenost svoje duše (ἀταραξία).¹⁶

Čovekovom znanju izmiču jedino “one nevidljive” (τῶν ἀφανέων) stvari. “One vidljive” (τῶν θνητῶν), barem implicitno se može iščitati iz Krotonjaninovog fragmenta, smrtnici mogu znati ili “po izvesnim znakovima spoznati”.¹⁷ Ako je ovo tačno, onda je Alkmeonovo stanovište¹⁸ bliže modernom skepticizmu i empirizmu Lokovog (J. Locke) tipa koji vrednost priznaje samo onom čulnom, dok se onom nadčulnom odriče egzistencija ili se negira mogućnost njegove spoznaje.

Jedno moguće objašnjenje je da, za razliku od samouverenosti ranih filozofa, koji nastupaju kao racionalizirajući naslednici pesnika-vidovnjaka, oslanjajući se u početku na tradicionalnu mudrost potvrđenu sopstvenim unutrašnjim uverenjem, manje siguran stav prema znanju čoveka koji uglavnom o “medicinskim temama govori” (ιατρικὰ λέγει) (DK24A1), proizilazi iz samog razvoja ove znanosti i njenih prvih induktivnih koraka, te metode razvijene na posmatranju i začetnoj verziji eksperimentisanja, u kojima omaške, dakako, nisu isključene.¹⁹

Moglo bi se, sa druge strane, konstatovati da Krotonjaninov skeptički prolog ne predstavlja ništa više od znaka dubokog uvažavanja grčke običajnosne matrice, s obzirom na to da se od čoveka koji se sprema da deskribuje istoriju

¹⁵ Krotonjanin u datom aspektu koristi termin σαφίνεια (“pouzdanje” (“pouzdanost [znanje]”). Imenica ženskog roda σαφίνεια najčešće znači “jasnoća”, “pouzdanost”, a σαφηνίζω “razjasniti”, “protumačiti”, “objasniti”, “označiti”.

¹⁶ Videti: D. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1979, str. 329, IX, 107.

¹⁷ I ovo je prihvatljiv prevod komentaranog τεκμαίρομαι iz DK24B1.

¹⁸ Srodne teze mogu da se pronađu i kod drugih autora iz presokratskog pa i predfilozofskog perioda. Recimo kod Homera (*Il.* II, 484-486), Teognida (141-142), Pindara (*Nem.* VI, 1-6), Herodota (*Istorija* (Ἱστορίαι), VI, 50), kao i kod Heraklita (DK22B17, DK22B28, DK22B45, DK22B50, DK22B78, DK22B79, DK22B104, DK22B123), Ksenofana (DK21A24; DK21B18, DK21B34, DK21B35, DK21B36) i Filolaja (DK44B6).

¹⁹ Uporediti: F. M. Cornford, (1970) *Was the Ionian Philosophy Scientific?*, u: D. J. Furley, R. E. Allen (ur.), *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press, New York 1970, 34-41.

i prirodu *kosmosa* očekuje, u najmanju ruku, pristojnost, skromnost i imanje odgovarajuće mere.²⁰

Manje dilema ima oko saglasnosti sa opservacijom da je, bez obzira na neke nejasnoće i manjkavosti, ponajpre oko ne baš precizirane granice između mišljenja i opažanja, Alkmeon razvio rudimentarnu empirističku teoriju znanja, verujući pritom da naše neznanje nije u potpunosti nepopravljivo.²¹

“Osnivač empirijske psihologije” (“founder of empirical psychology”)²² korektno je prosudio da je mozak (ἐγκέφαλος), a ne srce (καρδία), sedište svih senzornih aktivnosti u ljudskom organizmu (Περὶ αἰσθήσεων) (26):²³

Sva su, naime, čula povezana na neki način sa mozgom.²⁴ | ἅπασας δὲ τὰς αἰσθήσεις συνηρτῆσθαι πως πρὸς τὸν ἐγκέφαλον.

Što se tiče oka, posedujemo informaciju da je Alkmeon, “koji se prvi usudio da praktikuje seciranje” (quique primus exsectionem adgredi est ausus) (DK24A10), bio jedan od trojice iznimnih istraživača njegove prirode, utvrdivši da postoje dva prolaza (semitas) koja od sedišta mozga vode do očnih duplji i sadrže prirodni dah (naturalem spiritum) (DK24A10). U Teofrastovim beleškama evidentirano je, slično, da je Krotonjanin govorio o “prolazima” (πόρους) koji vode od čulnih organa do mozga, pod kojima je možda mislio

²⁰ Što je u Heladi bilo legatom kako poželjnog načina života, tako i čitavog potonjeg etičkog diskursa, i u skladu je sa izrekama koje se pripisuju nekima od sedmorice mudraca, poput (prev. Ž. Kaluđerović): “Ništa previše” (μηδὲν ἄγαν), “Ne oholi se” (μὴ θρασύνου), “Mera je najbolja” (μέτρον ἄριστον), “Neumerenost je štetna” (βλαβερὸν ἀκρασία), “Meru pokaži” (μέτρον χρῶν). Konsultovati: H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, 56-60; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, 61-66.

²¹ Videti: R. J. Hankinson, *Philosophy and science*, u: D. Sedley (ur.), *The Cambridge Companion to Greek and Roman Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, 276.

²² J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, p. 194.

²³ Gatri beleži da ovo eksplicitno prepoznavanje mozga kao centralnog organa osećaja i misli predstavlja još jedan upečatljiv Alkmeonov doprinos. Uporediti: W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, 349. Gatrijev (prev. Ž. Kaluđerović) “najbolji pregled na engleskom jeziku” (“the best overview in English”) (C. A. Huffman, Alcmaeon, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*), bio je nit vodilja u ovom članku prilikom iznošenja pomalo zanemarenih stavova autora koji je (prev. Ž. Kaluđerović) “prvi [delo] o prirodnim znanostima napisao” (πρῶτος φυσικὸν λόγον συγγεγραφέναι) (DK24A1, DK24A2).

²⁴ Prev. Ž. Kaluđerović. Θεοφραστος, *Περὶ ὁσμῶν* σελ. 224, 26. Konsultovati: H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, 187, A5; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, 212, A5. Na drugim mestima u primarnim i izvedenim izvorima navodi se da je Krotonjanin tvrdio da je načelo koje vodi (τὸ ἡγεμονικόν) locirano u mozgu (ἐγκέφαλῳ) (DK24A1) i da je najviša i glavna moć duše smeštena u sedištu mozga (*cerebri sede*) (DK24A10). On je, prema doksografu Aetiju, govorio da je seme (σπέρμα) deo mozga i da se vrhovno vodstvo nalazi u glavi (κεφαλῇ), koja prva i nastaje u utrobi (DK24A13). O ovom poslednjem videti: DK24A13, DK24A14, DK24A15, DK24A16, DK24A17; DK24B3.

na nerve, zaključivši da se oseti prekidaju kad se mozak kreće ili menja mesto, jer zaustavlja njihove puteve (DK24A5).

Sasvim je moguće da je ovim stavovima i uverenjima bio potaknut Platon kada u *Fedonu* (ΦΑΙΔΩΝ (ή περί ψυχής) (96a-b), kroz Sokratova usta, iznosi pitanje, bez pominjanja ijednog imena, da li je krv (Empedokle), vazduh (Anaksimn, Diogen iz Apolonije), ili vatra (Heraklit) ono po čemu ljudi misle, ili ništa od pomenutoga nije relevantno, već je mozak (Alkmeon)²⁵ ono što omogućava čula vida, sluha i mirisa.²⁶ Sokrat dodaje da od ovih čula onda nastaju pamćenje (μνήμη) i mnjenje (δόξα), a da, kada se pamćenje i mnjenje ustale, istim metodom se od njih obrazuje znanje (ἐπιστήμη).²⁷

Ne samo da ovakvo stanovište razlikuje mišljenje od opažanja, ono takođe anticipira Aristotelovo sopstveno stepenovanje saznavanja, koje polazi od čulnosti, tj. opažanja, pa preko sećanja, pamćenja, predstavljanja (φαντασία), iskustva (ἐμπειρία) i umeća (τέχνη) stiže do vrha lestvice načina saznavanja na kome se nalazi se mudrost (σοφία),²⁸ unapređujući ga identifikacijom mozga kao središta opažanja.²⁹

Kriterijum razlučivanja između ljudi i životinja svojevrsna je negacija Krotonjaninovog potencijalnog verovanja u seobu duša (παλιγγενεσία),³⁰ ali

²⁵ Zemelka, zbog svih navedenih doprinosa i saznanja o mozgu i očnim nervima, Krotonjanina preemfatično naziva (prev. Ž. Kaluđerović) "ocem neuronauke" (*father of neuroscience*). A. M. Zemelka, Alcmaeon of Croton – Father of Neuroscience? Brain, Mind and Senses in the Alcmaeon's Study, *Journal of Neurology and Neuroscience* 8(3), 190, 2017, 1-5.

²⁶ Vlastos ne vidi nagoveštaje empirijske epistemologije ni u jednom grčkom tekstu pre ovog mesta iz *Fedona*, što implicira da u njemu ne prepoznaje ni bilo kakve presokratske uticaje. G. Vlastos, Review of F. M. Cornford: *Principium Sapientiae*, u: D. J. Furley, R. E. Allen (ur.), *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press, New York 1970, 47.

²⁷ Uporediti i *Timaj* (41c-d). Pre Atinjanina učenje o najznatnijoj moći koju mozak ima u čoveku može se pronaći i u hipokratskom razmatranju *De morb. sacro*, 14, 16, 17 (DK24A11; DK64C3a), te kod Anaksagore, Demokrita i Diogena iz Apolonije.

²⁸ Konsultovati: *Met.* I.1; *An.Post.* II.19; *EN*1039b15 i dalje.

²⁹ Napisali smo "unapređujući", imajući u vidu da je po Aristotelu (npr. u *PA*666a34-666b1) (i Empedoklu (DK31B105.3.)), za razliku od Platona i drugih u 27. fusnoti navedenih filozofa, centar psihičkih aktivnosti bio u srcu. Videti i: E. Rode, *Psyche*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1991, 295-296. Uporediti: R. Sorabji, *Animal Minds and Human Morals*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1995, 9.

³⁰ Pošto je srodnost svih varijeteta života bila nužna pretpostavka pitagorejske *palingenesie* ("ponovnog rađanja", "preporoda", "obnavljanja duše"). Konsultovati: Ž. Kaluđerović, O. Jašić, Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih živih bića, *Nova prisutnost* 13(1), 2015, 25-33.

i nagoveštaj Stagiraninove³¹ i kasnijih antropocentričkih³² tvrdnji o spoznajnom, ontološkom i aksiološkom primatu čoveka u odnosu na druga živa bića.

Alkmeon je tvrdio da je duša (ψυχή)³³ besmrtna zbog svoje sličnosti sa onim besmrtnim i božanskim (θεῖα) (mesecom, suncem, zvezdama i celim nebom), i da joj je besmrtnost svojstvena zbog njenog neprekidnog kružnog kretanja.³⁴ Barns (J. Barnes) je Aristotelove reči³⁵ razložio ovako: Iz stava da ako je nešto u večnom i (samouzrokovanom) kretanju (ἀεὶ κινουμένη), može da se dedukuje da je ono samim tim i živo, štaviše, da je ono uvek živo, a potom da se konstatuje da tome (u našem slučaju duši) pripada i besmrtnost (ἀθάνατον). Britanski prevodilac i istoričar antičke grčke filozofije je pohvalno zaključio da je Krotonjaninova argumentacija ne samo oštroumna i umešna već i da predstavlja prvo pravo dokazivanje besmrtnosti duše.³⁶

Ostalo je nedorečeno kako je Alkmeon mislio da dovede u vezu samokretanje i spoznaju (γινώσκειν). Stagiranin je jednostavno napisao da je on (prev. Ž. Kaluđerović) “slično ... (po)mislio” (παραπλησίως ... ὑπολαβεῖν) (*De An.* 405a29-30) kao Tales, Diogen iz Apolonije, Heraklit i drugi ranije u tekstu pomenuti *fisičari*. Mogući odgovor na pitanje u V veku pre n. e., ako uzmemo da je to aproksimativno doba življenja Krotonjanina, povezan je sa verovanjem da je *kosmos* bio živ i da *psyche*³⁷ nije označavala samo pojedinačnu dušu već i tzv. dušu sveta. Segmenti ove duše sveta prisutni su posledično i u ljudskom telu, posebice mozgu, gde pokušavaju da sprovedu, do određene

³¹ Aristotel, u spisu *O delovima životinja* (Περὶ ζῴων μορίων) (686a25-31, 687a4-5), ponovo navodi da od svih živih bića samo čovek stoji uspravno, shodno njegovoj božanskoj prirodi i bivstvu. Odlika božanske prirode takvog bića je da umuje (voεῖν) i da bude razborit (φροεῖν).

³² Stagiraninov pasaž iz *Politike* (Πολιτικά) (1256b15-22), u kome se navodi da je priroda u osnovi hijerarhizovana po stepenu prisustva odnosno odsustva *logosa*, često je navođen kao paradigma dominantne perspektive zapadne tradicije i njenog nesumnjivog homocentrizma. Videti: P. Singer, *Oslobođenje životinja*, Ibis grafika, Zagreb 1998, 158; uporediti i: *De An.* 414b18-19; *De An.* 415a7-8; *PA656a8*; *PA656a12-13*; *PA686a25-31*; *PA687a4-5*; *Top.* 102a20; *Top.* 142b26; *Mem.* 453a8; *HA488 b24-25*.

³³ O poimanju duše kod ranih helenskih mislilaca konsultovati: Ž. Kaluđerović, *Presocratics and Other Living Beings*, Φιλοσοφία osvίτι. Philosophy of Education 26(1), 2020, 192-210.

³⁴ Ovu Krotonjaninovu tezu potom su usvojili, predstavili, razvili i/ili modifikovali Platon (*Phaedr.* 245c; *Nom.* 895e-896a), Aristotel (*De An.* 403b28-29; *De An.* 404a20-25) i drugi autori. Videti i: *DK22B103*; *DK22C1*; *Tim.* 43D-E; *Phys.* 264b27-28.

³⁵ Tekst koji je naveden u prethodnoj rečenici prenesen je iz 2. glave I knjige Stagiraninovog spisa *O duši* (405a29-405b1).

³⁶ J. Barnes, *The Presocratic Philosophers I*, Routledge – Kegan Paul, London – Henley – Boston 1979, 120.

³⁷ Ne samo za Krotonjanina već i za većinu presokratovaca, *psyche* je bila sinonimna sa životom, tj. životnošću (ζωή). Anaksimenes, po Jegeru, donekle izuzetak, jer koristi reč ψυχή u smislu “duša”, a ne u smislu “život”, a to obrazlaže time da je vazduh (ἀήρ) sam nosilac života. Za poslednjeg Milećanina osnovno bivstvo je već oživljeno i ono se odnosi prema vidljivom telesnom svetu kao duša prema ljudskom telu. Detaljnije u: W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 79.

granice, istu vrstu kružnog (samo)kretanja,³⁸ i da omogućće telu kretanje, a samim tim opažanje i mišljenje, odnosno spoznavanje.³⁹

U 2. fragmentu (DK24B2), autor čije su “kosmološke vizije bile neposredno povezane sa psihološkim vizijama”⁴⁰ donosi na prvi pogled intrigantnu misao:

Ljudi, kaže Alkmeon, propadaju iz razloga što ne mogu početak sa krajem da spoje. ⁴¹	Τοὺς ἀνθρώπους φησὶν Ἀλκμαίων διὰ τοῦτο ἀπόλλυσθαι, ὅτι οὐ δύναται τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει προσάψαι.
---	---

Ova “domišljata izreka” (κομψῶς εἰρηκῶς) iz spisa pripisanog Aristotelu pod nazivom *Problemata* (Προβλήματα) (916a33-35), kao i malopredašnja parafraza iz dela *De Anima*,⁴² iako naizgled nepovezani, upućuju na srodnu doktrinu. Treba imati na umu ne samo apostrofirana večna kružna kretanja zvezda i planeta već i hipokratske izjave o ciklusu (περίοδος) tela. Na primeru čoveka, koji je od izrazite važnosti za “prvog iz ugledne loze grčkih filozofa lekara” (“first of a distinguished line of Greek philosopher-physicians”),⁴³ jasno je da održavanje života zavisi od kružnog povezivanja svih njegovih delova u jednu kontinuiranu celinu.⁴⁴ U nekom trenutku, zbog činjenice da je ljudsko biće konkretni spoj (σύνολον), a ne samo oblik (εἶδος) ili tvar (ὕλη) (*Met.* 1035b27-30), privremeno partnerstvo duše i tela se prekida i nastupa smrt. Život po sebi jeste večni kružni tok, ali svaki individualni život

³⁸ Kada Stagiranin bude pravio diferenciju između oduševljenog (ἐμψυχον) i neoduševljenog (ἀψύχου), on će istaći da se oni uglavnom razlikuju po kretanju (κινήσει), po opažanju (αἰσθάνεσθαι) i netelesnošću (ἀσωμάτω) (*De An.* 403b25-29, *De An.* 405b10-12).

³⁹ Uzimajući u obzir i 4. fragment (DK24B4), čije komentarisanje će uslediti u nastavku rada, može se dati i komplementarno objašnjenje: Zadatak i cilj lekara, pojedinačno, posebno i opšte gledano, jest održavanje ili, ako je narušen, ponovno uspostavljanje balansa između opreka u ljudskom organizmu, da bi telo što manje ometalo dušu u njenom kontinuiranom kružnom kretanju. Sve dok bude trajala fragilna ravnoteža (delimično) utvrđenih opreka, biće moguće duši da zadrži pravilnost vlastitog kruženja, posredstvom koga će, kako je već napisano, telo imati sposobnost κίνησις-a, αἴσθησις-a, φρόνησις-a tj. ἐπιστήμη-a. Uporediti: A. Laks, Soul, sensation, and thought, u: A. A. Long (ur.), *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

⁴⁰ B. Pavlović, *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997, 172.

⁴¹ Prev. Ž. Kaluđerović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, 190, B2; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, 215, B2. Komparirati sa Heraklitovom izrekom iz 103. fragmenta (DK22B103) (prev. Ž. Kaluđerović): “Zajedno su, naime, početak i kraj na obodu kruga” (ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας). Slično i u DK22C1.19.

⁴² Stagiranin je priredio i jednu knjigu *Protiv Alkmeonovog [učenja]* (Πρὸς τὰ Ἀλκμαίωνος α') (DL, V, 25).

⁴³ J. Barnes, *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, New York 2001, 36.

⁴⁴ Konsultovati: C. H. Kahn, Anaximander and the Arguments concerning the ἄπειρον at *Phys.* 203b4-1, u: *Festschrift Ernst Kapp*, Hamburg 1958, 26.

predstavlja tek jedan odsečak kružne orbite i stoga ne može da napravi pun krug, da poveže početak sa krajem.⁴⁵

Većina komentatora saglasna je da je pitagorejstvo, u vremenu pre Platona, bilo otvoreno dualističko u prikazu svojih prvobitnih načela, a čini se da je i naš “pitagorejac”⁴⁶ u ovoj dimenziji delio sličnu poziciju. Alkmeon kaže da se ono što se tiče ljudi uglavnom događa u parovima, ali ne govori poput pitagorejaca o određenom i povezanom popisu opreka,⁴⁷ već o nasumično odabranima. Od četiri Krotonjaninova nabrojana para opreka po slučajnosti u *Metafizici* (Μετὰ τὰ φυσικά) (986a33-34) (“belo-crno (λευκὸν μέλαν), slatko-gorko (γλυκὸν πικρόν), dobro-zlo (ἀγαθὸν κακόν), veliko-malo (μέγα μικρόν)”), samo jedan se nalazi na pitagorejskom spisku (dobro i zlo (ἀγαθὸν καὶ κακόν) (Met. 986a26)), i jedan u njegovom izvornom fragmentu, koji je istina dat u indirektnom govoru, “obrnutim” redosledom napisan (gorko-slatko (πικροῦ, γλυκέος)). Navedeni dualizam vidljiv je u “njegovoj najuticajnijoj doktrini” (“his most influential doctrine”),⁴⁸ odnosno teoriji zdravlja, koju Aetije predstavlja ovim rečima (DK24B4):

Alkmeon [kaže] da zdravlje drži na okupu jednakost moći: vlažnog, suvog, hladnog, toplog, gorkog, slatkog i ostalih, a da prevlast (ili “samovlada”) jedne od njih stvara bolest; prevlast, naime, bilo koje od njih [u] [paru] tvori propadanje. [Ono] pomoću	Ἀλκμαίων τῆς μὲν ὑγιείας εἶναι συνεκτικὴν τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς μοναρχίαν νόσου ποιητικὴν· φθοροποιὸν γὰρ ἑκατέρου μοναρχίαν. Καὶ νόσον
--	--

⁴⁵ Barns je napisao da, šta god da je maksima iz DK24B2 mogla da znači, ona pokazuje da je Alkmeon pravio razliku između čoveka i njegove *psyche*. Ljudi su smrtna, propadljiva bića, ali *psychai* su besmrtni i nepropadljivi. Psihička besmrtnost se, po ovoj interpretaciji Krotonjaninove apoftegme, ne može poistovetiti sa ličnom, personalnom besmrtnošću. J. Barnes, *The Presocratic Philosophers I*, 115.

⁴⁶ Premda Aristotel u A knjizi *Metafizike* (986a30) delikatno piše da izgleda da je Alkmeon po svom učenju “vrlo sličan” (παράπλησιος) pitagorejcima, samo red-dva ranije (Met. 986a28-29) iznosi dilemu koja ide u prilog našoj tezi da on suštastveno posmatrano ne može biti tretiran kao pitagorejac. Nakon navođenja liste opreka, Stagiranin beleži da je tu i takvu podelu Krotonjanin ili preuzeo od pitagorejaca ili su je oni prihvatili od njega (καὶ ἥτοι οὗτος παρ' ἐκείνων ἢ ἐκείνοι παρὰ τούτου παρέλαβον τὸν λόγον τοῦτον), potvrđujući tako indirektno nesvodivost, pa i neprimadnost njega samog čuvenom bratstvu.

⁴⁷ Misli se na desetočlanu tabelu opreka pripisanu pitagorejcu Filolaju (Met. 986a23-26): “Ograničeno i neograničeno, neparno i parno, jedno i mnoštvo, desno i levo, muško i žensko, mirujuće i krećuće, pravo i iskrivljeno, svetlo i tama, dobro i zlo, kvadrat(no) i pravougaon(o)ik” (πέρας καὶ ἄπειρον, περιττὸν καὶ ἄρτιον, ἓν καὶ πλῆθος, δεξιὸν καὶ ἀριστερόν, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἡρεμοῦν καὶ κινούμενον, εὐθὺ καὶ καμπύλον, φῶς καὶ σκότος, ἀγαθὸν καὶ κακόν, τετράγωνον καὶ ἑτερόμηκες). Preveo Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, 19, 986a23-26.

⁴⁸ G. S. Kirk, J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge 1957, 234.

čega se bolest događa je prekomernost toplote ili hladnoće, [ono] od čega [se] [događa] je obilje hrane ili [njen] nedostatak, a [događa] [se] u * krvi ili moždini ili mozgu. [Bolesti] nastaju nekada i iz spoljašnjih uzroka, [od] voda određenih osobina (?) ili okoline ili umora ili poteškoća ili tome sličnog. Zdravlje je, pak, srazmerna mešavina kvaliteta.⁴⁹

συμπίπτειν ὥς μὲν ὑφ' οὗ ὑπερβολῇ θερμότητος ἢ ψυχρότητος, ὥς δὲ ἐξ οὗ διὰ πλῆθος τροφῆς ἢ ἔνδειαν, ὥς δ' ἐν οἷς ἢ * αἷμα ἢ μυελὸν ἢ ἐγκέφαλον. Ἐγγίνεσθαι δὲ τούτοις ποτὲ κακ τῶν ἔξωθεν αἰτιῶν, ὑδάτων ποιῶν (?) ἢ χώρας ἢ κόπων ἢ ἀνάγκης ἢ τῶν τούτοις παραπλησίων. Τὴν δὲ ὑγίαν τὴν σύμμετρον τῶν ποιῶν κρᾶσιν.

Za ovaj navod iz Aetijevih tzv. *Mnenja* (Aëtii *Placita*) (Συναγωγή τῶν Ἀρεσκόντων) (V.30,1), Gatri piše da je daleko od savršenog i da njegovo tumačenje iziskuje izvestan oprez, prenoseći usput Dilsove reči da su se u fragmentima potkrali i neki peripatetički (de quattuor causis doctrina) i stoički (ποιοῖς) termini u neobičnom spoju i uticaju.⁵⁰ Ipak, što zbog misli i jezika teksta koji imaju arhaičnu notu, što zbog upotrebe prepoznatljivih termina sa političkim predznakom ἰσωνομία i μοναρχία, ovaj dugogodišnji profesor sa univerziteta u Kembridžu zaključuje da nema razloga da se posumnja da izloženi stavovi jesu autentično Alkmeonovi.⁵¹

Pokušaj definisanja zdravlja (ὑγίεια) izložen je već u prvoj rečenici fragmenta. Ono je određeno kao nekakva ἰσωνομία. U našem prevodu korišćen je termin “jednakost” (ἰσωνομίαν).⁵² Zdravlje, pa i druge ljudske stvari, dualne je prirode: ono se održava jednakošću vlažnog i suvog, hladnog i toplog,

⁴⁹ Prev. Ž. Kaluđerović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, 191, B4; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, 215-216, B4. Uporediti: H. Diels, *Doxographi Graeci*, Opus adademiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum, Typis et impensis G. Reimeri, Berolini 1879, 442-443. Ono ὑφ' οὗ (“pomoću čega”) iz ovog fragmenta treba da ukaže na razlog ili uzrok događanja bolesti, ono “od čega” (ἐξ οὗ) da eksplicira povod njenog nastajanja, a ono ἐν οἷς da locira organe ili delove tela u kojima se ona manifestuje.

⁵⁰ Konsultovati: H. Diels, *Doxographi Graeci*, 223.

⁵¹ W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, 345-346.

⁵² Imenica ženskog roda ἰσωνομία označava i “jednakost u pravima”, “političku jednakost” i stoga ona predstavlja jednakost dostojanstva i časti ili statusa među građanima. Videti III (80, 83, 142, 143) i V (37) knjigu Herodotove *Istorije*. Herodot, *Istorija*, Dereta, Beograd 2009, 145, 146, 161-162; 224. Uporediti: Tukidid, *Peloponeski rat*, Dereta, Beograd 1991, 343-344, VI, 38. Burkhart smatra da su pojmovi *isonomia* i *isegoria* (imenica ženskog roda ἰσηγορία je “za sve jednaka sloboda govora”, “građanska sloboda”, “jednakost”, konsultovati: Herodot, *Istorija*, V, 78), istog značenja kao i pojam *demokratia* (δημοκρατία je imenica ženskog roda koja je složenica od δῆμος-a (“narod” kao samostalna slobodna celina) i onoga κρατέω (koje između ostalog znači i “vladati”, “gospodariti”, “zapovedati”). Videti: J. Burkhart, *Povest grčke kulture I*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1992, 214.

gorkog i slatkog... Vlastos je Krotonjaninovo određenje zdravlja doveo u vezu sa koncepcijom umerene klime, koja je u *Corpus hippocraticum*, tačnije u spisu *O vazdusima, vodama, mestima* (Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων) (XII,3), određena kao “jednakost” (ἰσομοιρία)⁵³ prva dva pominjana para opreka, toplog i hladnog, suvog i vlažnog. *Isonomia* i *isomoiria*, konstatuje eminentni istraživač antičke filozofije škotsko-grčkih korena, ovde eksplicitno ocrtavaju pretpostavku jednakosti koja je implicirana u prvim principima medicinske teorije, *dynamis*-u i *krasis*-u.⁵⁴

Imenica ženskog roda δύναμις u domaćoj recentnoj literaturi najčešće se prevodi kao “mogućnost” i “možnost”, što je adekvatan prenos njenog prevashodno filozofskog smisla.⁵⁵ Ipak, u specifičnim okolnostima poimanja dva malopredašnja primera, Alkmeonovog i hipokratskog, *dynamis* treba da se shvati kao sama “moć” ili “sila”, koja može biti (pre)snažna u odnosu na druge opreke i time uzrokovati narušavanje ekvilibrijuma.

Imenica ženskog roda κρᾶσις, pak, u prevodu na naš jezik je “mešanje” ili “spajanje”.⁵⁶ U delu *O vazdusima, vodama, mestima* hipokratski autor plodnost Azije objašnjava pravilnom smešanošću (κρῆσις) godišnjih doba,⁵⁷ koje je uslovljeno njenim položajem tačno na sredini između letnje dugodnevice i zimske kratkodnevice. On utvrđuje i da je za razvoj i pitomost prirode, kao i ljudi, relevantno da ništa ne preovladava na silu (ἐπικρατέων βιαιώς), nego da u svemu vlada ravnopravnost (ἰσομοιρία). Bit principa *krasis*, može se reći, jest u tome da se snaga jedne *dynameis* ublažava i balansira jednakom snagom oprečne *dynameis*, čime se kreira ekvivalencija, ravnoteža i harmoničnost.

⁵³ Imenica ženskog roda ἰσομοιρία znači “jednak deo ili čin”, “ravnopravnost”, “zajednica”, “razmernost”, tj. iskazuje naslednika koji baštini jednake delove imetka ili vlasništva. Trebalo bi, dakle, da *isomoiria* markira primarno jednakost u ličnom i socijalnom položaju ili uvažavanju.

⁵⁴ G. Vlastos, *Equality and Justice in Early Greek Cosmologies*, u: D. J. Furley, R. E. Allen (ur.) *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press, New York 1970, 57. Uporediti i: G. Vlastos, *Isonomia*, *The American Journal of Philology* 74(4), 1953, 337-366.

⁵⁵ Osim pomenutih, δύναμις je i “sposobnost”, “potencijalnost”, “snaga”, “vlast”, “punomoć”, “vojska”, “čete”, “ratna sredstva”, “pomoć”; “veština”, “darovitost”, “čudotvornu moć”; “uticaj”, “valjanost”, “delovanje”, “vrednost”, “iznos”, “svota”.

⁵⁶ *Krasis* je i “temperatura”, i bio je jedan od ključnih termina hipokratske medicine, a koreni mu sežu do Eshila i *Okovanog Prometeja* (Προμηθεὺς Δεσμώτης) (482).

⁵⁷ Druge u hipokratskom korpusu elaborira se o adekvatnoj mešavini lekova ili supstanci koje su lekari davali pacijentima, ilustracije radi u delu *O drevnoj medicini* (Περὶ Ἀρχαίας Ἰατρικῆς) (V,20-29; XVI,1-10). U prvom odeljku ovog rada reč je o upotrebi jonske verzije imenice κρῆσις, odnosno mešavini koja ublažava jačinu sastojaka leka u kombinaciji sa kuvanjem, dok je u drugom paragrafu ista imenica izložena tako da specifikuje način na koji su moći (δυνάμειων) toplog i hladnog izmešane, u smislu da onemogućava jednoj od njih da dominira nad drugom. Konsultovati: Hippocrates, *Περὶ Ἀρχαίας Ἰατρικῆς*, u: W. H. S. Jones (ur.), *Hippocrates Collected Works I*, Harvard University Press, Cambridge 1868.

Bez obzira na to da li ova veza sa hipokratskim raspravama stoji ili ne, prvenstveno zbog nesigurnosti njihovog datiranja, izvesno je da je zdravlje na kraju 4. fragmenta (**DK24B4**) izloženo kao srazmerna mešavina (σύμμετρον ... κρᾶσιν) kvaliteta (ποιῶν).

Prevlast (kod nas i “samovlada”) (μοναρχία),⁵⁸ sa druge strane, bilo koje od moći u paru, po Krotonjaninu, stvara bolest (νόσου). O razlozima događanja bolesti, uz uvažavanje potonjih intervencija u pasažu, izveštava se iz direktne (“prekomernost toplote ili hladnoće” (ὕπερβολῃ θερμότητος ἢ ψυχρότητος)) ili indirektne (“obilje hrane ili [njen] nedostatak” (πληθος τροφῆς ἢ ἔνδειαν)) perspektive, uz lociranje njenog sedišta (“u krvi ili moždini ili mozgu” (ἐν οἷς ... αἷμα ἢ μυελὸν ἢ ἐγκέφαλον)), zaključno sa tvrdnjom da se bolest ponekad može izroditi i iz imenovanih ili neimenovanih spoljašnjih uzroka (“[od] voda određenih osobina ... ili okoline ili umora ili poteškoća ili tome sličnog” (ὕδατων ποιῶν ... ἢ χώρας ἢ κόπων ἢ ἀνάγκης ἢ τῶν τούτοις παραπλησίων)). Kako bilo, ono što je od supstancijalne važnosti u ovom određenju bolesti u **DK24B4** jest ukazivanje na devastirajuće konsekvence dominacije jedne strane i narušavanje njihove ravnopravnosti (“prevlast, naime, bilo koje od njih [u] [paru] tvori propadanje” (φθοροποιὸν γὰρ ἐκατέρου μοναρχίαν)).⁵⁹

Poznate su i podsticajne Alkmeonove ideje oko još nekih fizioloških pitanja, poput objašnjenja sluha (kojom prilikom se praznina (pitagorejski) poistovećuje sa vazduhom), mirisa i ukusa (**DK24A5**, **DK24A6**, **DK24A7**, **DK24A8**, **DK24A9**); zatim pokušaj utvrđivanja da li otac ili majka određuju pol deteta (**DK24A13**, **DK24A14**); kakav je način ishrane dece i mladunčadi (**DK24A16**, **DK24A17**); obrazlaganje sna i buđenja (i smrti) uzmicanjem i razlivanjem krvi (**DK24A18**); njegovo dovođenje u vezu makro i mikro *kosmosa* (**DL**, VIII,83; **DK24A12**); istraživanje astronomskih pitanja (**DK24A4**) ili filozofeme o karakterima ljudi (**DK24B5**).⁶⁰

⁵⁸ Reč *μοναρχία* ili *monarhia* je i “zapovedanje jednog”, pa i “gospodstvo pojedinca”.

⁵⁹ Anaksimandrovski rečeno (**DK12B1**), ako bi jedna od opreka bila neograničena (ἄπειρον), ona ne bi samo poremetila arhitektoničku eleganciju čitave kosmologije nego bi i uistinu “razorila” ostale opreke, jer druge više ne bi mogle da je ograniče, bilo pojedinačno bilo u kombinaciji, zbog vlastite imanentne omeđenosti. Kada dođe do poremećaja ravnoteže, onda se gubi i poredak, te nastupa vreme nepravde (ἀδικίας), vreme dejstvovanja kazne i naknade (τίσιν). Kako izgleda veza “nepravde” i “destrukcije” vidljivo je i iz Eriksimahove besede u Platonovoj *Gozbi* (Συμποσιον (ἢ περὶ ἔρωτος · ἠθικός) (188a-b)), gde piše da, kada se Eros udruži sa obešću (ὄβρεως), on nadjačava godišnja doba pa onda opreke mnogo toga uništavaju (διαφθείρει) i prouzrokuju zamašne nedaće (ἡδίκησεν). Videti: Ž. Kaluđerović, *Dike i dikaiosyne*, Magnasken, Skopje 2015, 111-123.

⁶⁰ U ovoj izolovanoj običajnosnoj maksimi iz Klimentovih *Stromata* (Στρώματεῖς) (VI, 16) stoji: “Alkmeon iz Krotona je, naime, rekao: ‘Od neprijatelja se lakše sačuvati nego od prijatelja’” (Ἀλκμαίωνος γὰρ τοῦ Κροτωνιάτου λέγοντος: Ἐχθρὸν ἄνδρα ῥαῖον φυλάσσειν ἢ φίλον). Prev. Ž.

Važnija od ovih (hipo)teza je činjenica da je Krotonjanin najjasnije anticipirao potonja stanovišta o izuzetnosti čoveka⁶¹ spram ne-ljudskog dela živih stvorenja (**DK24B1a**); da se kod njega izrodio osobeni oblik skepticizma (**DK24B1**); da je, potom, ovaj mlađi Pitagorin savremenik⁶² bio verovatno prvi koji je ustvrdio da je mozak, odnosno glava, centralni, tj. najvitalniji organ i mesto odakle dolaze sva opažanja (**DK24A8**, **DK24A10**, **DK24A13**) i da se nije libio očitovati se o duši i (do)kazivanju njene besmrtnosti (**DL**, VIII, 83; **DK24A12**). Ovome treba dodati maločas pominjane Alkmeonove značajne izričaje o prvobitnom dualizmu,⁶³ sa njim povezanom merodavnom doktrinom o zdravlju (**DK24A3**, **DK24B4**), relaciju sa *symmetria*-om⁶⁴ i, analoški posmatrano, uređenošću i svakom vrstom ustrojstva.

Iako bi se na osnovu ovlašnog zahvatanja barem nekih od nabrojanih konstatacija, te činjenice da je bio građanin Krotona,⁶⁵ nekritički mogao uvrstiti među pitagorejce,⁶⁶ to ne bi u potpunosti bio ispravan zaključak. Južnoitalski mislilac je, kada se dublje istraže njegovi zapisi ili sekundarni izvori, demonstrirao znatnu originalnost misli bez prepoznatljive bliskosti i jednostavnog situiranja u bilo koju grupaciju ranih helenskih filozofa. Alkmeon je, na koncu, ličnost u čijem je životu, radu i misaonim dometima bila evidentna združenost onog praktičn(k)og i onog teorijskog, odnosno prezentovana bliska međusobna veza i uticaj između tadašnje medicinske delatnosti, tj. znanosti i filozofije.⁶⁷

Kaluderović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, 191, B5; H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, 216, B5.

⁶¹ O tradicionalnom i modernom poimanju čoveka i delanja uporediti: M. A. Perović, *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad 2013, 81-129.

⁶² U jednom, možda kasnijem, dodatku u *Metafizici* (986a30) navodi se (prev. Ž. Kaluderović): “[On] [Alkmeon, prim. Ž. K.] [je] [živeo] u Pitagorinoj starosti” (ἐπὶ γέροντι Πυθαγόρῳ).

⁶³ Krotonjanin je, Aristotelovom terminologijom iskazano, bio neko ko je tretirao opreke kao načela bića (τὰναντία ἀρχαὶ τῶν ὄντων) (Met.986b3). Stagiranin dodaje da o tome kako je ova načela moguće podvesti pod uzroke iz njegove četvorovrsne kauzalne shematike, oni (pitagorejci i Alkmeon) nisu jasno raščlanili (Met.986b4-6).

⁶⁴ Imenica ženskog roda συμμετρία je i “prava razmera”, “sklad”, “mera”.

⁶⁵ Koji je, osim po lekarskom esnafu (Herodot, *Istorija*, III, 131), bio čuven i po tome što je Pitagora u njemu osnovao svoju školu.

⁶⁶ Diogen Laertije eksplicitno piše da je (VIII, 83) (prev. Ž. Kaluderović): “I on [Alkmeon, prim. Ž. K.] bio Pitagorin učenik” (καὶ οὗτος Πυθαγόρου διήκουσε), a Jamblih ga stavlja na popis poznatih pitagorejaca iz Krotona (*V.P.* 104, 267).

⁶⁷ Konsultovati: **DK31A71**, **DK31A3**, osobito *De sensu* 436a17-436b1. U pasažu s početka Aristotelovog rada *O opažanju i o opažajnom* (Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν) (436a17-436b1) ističe se uzajamnost proučavanja kojima se bave fizičari i lekari, gde “prirodnjaci” (φυσικοί) upotpunjuju i završavaju svoja dela raspravama o medicini (περὶ ἰατρικῆς), dok lekari sa izraženijim senzibilitetom za filozofiju (φιλοσοφώτερος) zasnivaju svoje umeće i započinju od opštih načela prirode (περὶ φύσεως ἀρχονται).

Literatura

- Allan, D. J. (1979) *The Philosophy of Aristotle*, Oxford University Press, Oxford.
- Aristotel (2008) Analitika II, u: *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (2006) *Fizika*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (2007) *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (1992) *Nikomahova etika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Aristotel (2011) O delovima životinja, u: *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (2012) O duši, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (2012) O opažanju i o opažajnom, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (2012) O pamćenju i prisećanju, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotel (1988) *Politika*, Liber, Zagreb.
- Aristotel (2008) Topika, u: *Topika. Sofistička opovrgavanja*, PAIDEIA, Beograd.
- Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I–V, Berlin 1831–1870; O. Gigon (prir.), Berlin 1970–1987.⁶⁸
- Aristotle (1991) History of Animals, u: J. Barnes (ur.), *The Complete Works of Aristotle I*, Princeton University Press, Princeton.
- Aristotle (Pseudo) (1991) On Plants, u: J. Barnes (ur.), *The Complete Works of Aristotle II*, Princeton University Press, Princeton.
- Aristotle (1991) Problems, u: J. Barnes (ur.), *The Complete Works of Aristotle II*, Princeton University Press, Princeton.
- Barnes, J. (2001) *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, New York.
- Barnes, J. (1979) *The Presocratic Philosophers I*, Routledge – Kegan Paul, London – Henley – Boston.
- Burkhart, J. (1992) *Povest grčke kulture I*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Burnet, J. (1962) *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland – New York.
- Cornford, F. M. (1970) Was the Ionian Philosophy Scientific?, u: D. J. Furley, R. E. Allen (ur.), *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press, New York, 34–41.
- Diels, H.; Kranz, W. (1985–1987) *Die Fragmente der Vorsokratiker I–III*, Weidmann, Zürich – Hildesheim.
- Diels, H. (1879) *Doxographi Graeci*, Opus adademiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum. Typis et impensis G. Reimeri, Berolini.
- Diels, H. (1983) *Predsokratovci fragmenti I–II*, Naprijed, Zagreb.
- Eshil (1968) Okovani Prometej, u: Eshil – Sofokle – Euripid, *Tragedije*, Prosveta, Beograd.
- Θεοφραστος (1998) *Περὶ ὁσμῶν – Περὶ ἰχθύων – Μετὰ τὰ φυσικά – Φυσικαὶ δόξαι – Περὶ αἰσθήσεων* (ΑΠΑΝΤΑ 9), Εκδοσεις Κεκτος, Οδυσσεας Χατζοπουλος – Σια Ο. Ε., Αθήνα.
- Guthrie, W. K. C. (1962) *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Guthrie, W. K. C. (1965) *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hankinson, R. J. (2004) Philosophy and science, u: D. Sedley (ur.), *The Cambridge Companion to Greek and Roman Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.

⁶⁸ Svi Aristotelovi navodi sravnjivani su prema ovom izdanju.

- Herodot (1988) *Istorija I–II*, Matica srpska, Novi Sad.
- Hippocrates (1868) *Περὶ Ἀρχαίας Ἰατρικῆς*, u: W. H. S. Jones (ur.), *Hippocrates Collected Works I*, Harvard University Press, Cambridge. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=vm.5&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0249>; <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0249%3Atext%3Dvm%3Asection%3D16>.
- Хипократ (2007) О врстама ваздуха, воде и места, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Homer (1968) *Ilijada*, Prosveta, Beograd.
- Huffman, C. A. (2021) Alcmaeon, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/alcmaeon/>.
- Jaeger, W. (1967) *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford.
- Jamblih (2012) *Pitagorin život*, DERETA, Beograd.
- Kahn, C. H. (1958) Anaximander and the Arguments concerning the ἀπειρον at *Phys.* 203b4–1, u: *Festschrift Ernst Kapp*, Hamburg.
- Kaluđerović, Ž. (2015) *Dike i dikaiosyne*, Magnasken, Skopje.
- Kaluđerović, Ž.; Kaluđerović Mijartović, Z.; Jašić, O. (2022) “Očišćenje” i blaženstvo *iatromantis*-a iz Akraganta, *Znakovi vremena* 25(92/93), 45–63.
- Kaluđerović, Ž.; Jašić, O. (2015) Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih živih bića, *Nova prisutnost* 13(1), 25–33.
- Kaluđerović, Ž. (2020) Presocratics and Other Living Beings, *Φιλοσοφία οςβιμου. Philosophy of Education* 26(1), 192–210.
- Калуђеровић, Ж.; Миљевић, А. (2019) Стагиранин, Ерешанин и не-људска жива бића, *ΑΡΧΕ* 16(31), 105–131.
- Kirk, G. S.; Raven, J. E. (1957) *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Koplston, F. (1991) *Istorija filozofije Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd.
- Laks, A. (1999) Soul, sensation, and thought, u: A. A. Long (ur.), *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Laertije, D. (1973) Životi i mišljenja istaknutih filozofa, BIGZ, Beograd.
- Λαέρτιος, Δ. (1964) Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων, ur. H. S. Long, Oxford. <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl.html>.
- Liddell, H. G.; Scott, R.; Jones, H. S. (1996) *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford.
- Pavlović, B. (1997) *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd.
- Perović, M. A. (2013) *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad.
- Platon (1993) *Država*, BIGZ, Beograd.
- Platon (1970) *Fedon*, u: *Dijalozi*, Kultura, Beograd. Original
- Platon (1988) Φαίδων (ἡ περὶ ψυχῆς), u: *Phaidon – Das Gastmahl – Kratylos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., dritter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Platon (1955) Fedar, u: *Ijon – Gozba – Fedar*, Kultura, Beograd.
- Platon (1955) Gozba, u: *Ijon – Gozba – Fedar*, Kultura, Beograd.
- Platon (2000) Kratil, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd.
- Platon (1988) Κρατύλος (ἡ περὶ ὀνομάτων ὁρθότητος), u: *Phaidon – Das Gastmahl – Kratylos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., dritter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

- Platon (1981) *Timaj*, Mladost, Beograd.
- Platon (2004) *Zakoni*, Dereta, Beograd.
- Rode, E. (1991) *Psyche*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Singer, P. (1998) *Oslobođenje životinja*, Ibis grafika, Zagreb.
- Sorabji, R. (1995) *Animal Minds and Human Morals*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Tukidid (1991) *Peloponeski rat*, Dereta, Beograd.
- Vlastos, G. (1970) Equality and Justice in Early Greek Cosmologies, u: D. J. Furley, R. E. Allen (ur.), *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press, New York.
- Vlastos, G. (1953) Isonomia, *The American Journal of Philology* 74(4), 337-366.
- Vlastos, G. (1970) Review of F. M. Cornford: Principium Sapientiae, u: D. J. Furley, R. E. Allen (ur.), *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press, New York.
- Zemelka, A. M. (2017) Alcmaeon of Croton – Father of Neuroscience? Brain, Mind and Senses in the Alcmaeon's Study, *Journal of Neurology and Neuroscience* 8(3), 190.

RUDIMENTS OF *EPISTEME*-OLOGY, *PHYSIOLOGIA* AND *PSYCHE*-OLOGY IN FRAGMENTS OF *EXERCITATUS* OF CROTON

Abstract: Alcmaeon of Croton was probably the first among Hellenic thinkers to correctly note that the brain, not the heart, is central, i.e. the most vital organ and the place from which all sensations come. The doxographical reports also state that, according to him, the guiding principle is located in the brain, that is, the head, that the brain is the interpreter of comprehension and that the highest and main power of the soul is located in the seat of the brain. Alcmaeon also claimed that the soul is immortal because of its resemblance to the immortal and divine (the moon, the sun, the stars, and the heaven as a whole) and that its immortality belongs to it in virtue of its ceaseless circular (self) movement. In accordance with the overtly dualistic interpretation of his original principles, the "Pythagorean disciple" then thought that what concerned people mostly came in pairs. This dualism was best manifested in his influential theory of health. The "medical writer" believed that health is maintained by the egalitarianism among the powers: wet and dry, cold and hot, bitter and sweet and the rest, and that the monarchy of one of them causes disease. Although he had certain reservations about the scope and content of human knowledge, the philosopher of Croton, with a clear distinction between humans and animals, anticipated the point of view that became characteristic of later authors: that the abilities of understanding and reason can be attributed only to humans and that humans have a cognitive, ontological and axiological primacy in relation to the so-called non-human living beings. Following his footsteps, Aristotle will finally conclude that nature is hierarchical according to the degree of presence, i.e. the absence of *logos*, thus establishing the paradigmatic position of the Western tradition and its unquestionable anthropocentrism.

Keywords: Alcmaeon, brain, center, soul, immortality, dualism, theory of health, anticipation, epistemology, anthropocentrism